

Сенка БАБОВИЋ-РАСПОПОВИЋ*

ПРВА ДЕЦЕНИЈА ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВНЕ НЕЗАВИСНОСТИ (1878-1888) – ПУТ КА ЕВРОПИ

ABSTRACT: In the first decade of the Montenegrin state independence, processes of constituting a modern were initiated according to the principle "Conservation par le progress". The processes of "conservation through progress" were based on a weak heritage and were conducted in ultimately reduced economic conditions.

KEY WORDS: *Montenegro, decades of independence, the European way, changes*

У национално-ослободилачком процесу, који се може мјерити вјековима, Црна Гора је прије 130 година стекла статус независне државе. Признањем државне независности за зеленим столом у Берлину 1878. године, од стране међународне заједнице је само потврђен историјски легитимитет, који је ова земља стицала у својој дугој и исцрпљујућој историји историји. Стицање државне независности, односно упис на европску политичку мапу, представљо је први предуслов према отварању црногорског пута у Европу. Тај предуслов, међутим, био је тек спољашњи плашт којим је заогрнута мала, сиромашна, балканска и словенска земља, пред којом је предстојао дугутрајан процес унутрашњих реформи, који би размакао уске патријархалне оgrade у којима је обитавала и примјерио њен развој оновременим европским државама.

Тему смо насловили "Прва деценија црногорске државне независности (1878-1888) - пут ка Европи", са намјером да отворимо неколико питања у вези са промјенама које су наступале у блиском политичком додиру са Европом, које су, на нивоу предузетих иницијатива, на најнепосреднији начин изражавале суштину европског пута, након

---

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе.

уласка Црне Горе у међународну заједницу. Питања која се тичу тога колико је Црна Гора, чије су државне границе двоструко проширене, културно-историјско тло усложњено у односу на претходну етапу у њеном развоју, својим унутрашњим капацитетима на нивоу државе и друштва могла истински да се укључи у токове оновремене Европе, представљају корпус захтјева, које истраживач треба да стави под истраживачку лупу. У најужој вези са тим отварају се и питања: Са чиме је Црна Гора ушла у процесе обликовања европског пута, односно на каквим предусловима је градила профил модерне грађанске државе; са чиме се суочила и шта је требало да савлада на том путу, колико су материјалне и финансијске могућности дозвољавале значајнији искорак у том правцу, само су нека од питања која тема подразумевају.

До Берлинског конгреса, Црна Гора је у своју политичку и културну мапу уградила спољнополитички фактор, као битан чинилац њеног укупног развоја, без којег тешко да би на оскудном културно-економском и политичком тлу могла да оствари иоле потребне претпоставке укључивања у међународну заједницу. Наиме, под управом митроносног владара и пјесника Петра II, неколико деценија раније, у Црној Гори је у најужој сарадњи са Русијом започет културни и политички препород, кроз успостављање, истина, ограничене државне институционалне основе и оснивање неколико институција културе. Тај замах у стварању унутрашњих капацитета државе на којима је Црна Гора могла да узграђује профил европске државе, наставио је књаз Никола Петровић, само деценију прије стицања државне независности. Уз најтјешњу политичку и културну сарадњу са Русијом, књаз је успио да донекле успостави неке од неопходних предуслова за успостављање и развијање државе и друштва, који су донекле размакли стеге уских патријархалних ограда у којима је до тада, крајње ограничено, снажила своје унутрашње капацитете. Наиме, у том периоду, материјалним и финансијским посредовањем руске владе и руског Св. Синода, преко дипломатског представништва у Дубровнику отворене су двије средње школе: Богословско-учитељска школа и Дјевојачки институт „Царица Марија Фјодоровна“¹. У Црну Гору из Русије доведен је „законоша, ријетких правничких способности“ Валтазар Божишић, ради израде грађанског законика², извршене су одређене државне реформе, ојачано

¹ Др Ђ. Д. Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971, 115-132

² *Писмо књаза Николе руском конзулу у Дубровнику А. С. Јонину да руска влада одобри долазак у Црну Гору Валтазара Божишића ради израде законика*, Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796-1916*, правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, књ. 3, Подгорица 1998, 279-280 стр.

је основно и средњошколско образовање, упућени на високошколске институције Русије свршени средњошколци упућени у нешто већем броју, дошли у Црну Гору недостајући кадрови из других српских средина, ојачана православна религија, итд.³

Ратне околности у којима се нашла Црна Гора 1876/1878. додатно су отежале унутрашње сређивање државе, самим тим и повећале њене потребе у првој деценији након успјешно завршеног де јуре признања њеног историјског идентитета. Стицање државне независности представљало је базични атрибут европског пута Црне Горе. Упис на оновремену политичку мапу Европе отворио је у беспутној земљи пут снажнијих иницијатива и стремљења према вриједностима развијених грађанских држава, чији је носилац био њен, за оно вријеме и црногорске услове, образовани монарх књаз Никола Петровић.

Сређивање унутрашњег живота у земљи одвијало се у околностима успостављања државних граница по одлукама Берлинског конгреса, кроз разграничења на терену, чије последице су дужи период оптерећивале Црну Гору.⁴ Међутим, без обзира на те околности, у земљи су одмах по стицању државне независности отворени процеси унутрашњег уређења и преустројства на начелу „*Conservation par le progres*“, тако дефинисаног у ауторском тексту уредника Гласа Црногорца, Божидра Новаковића. Већ марта мјесеца 1879. године спроведена је реформа држане управе. Укинута је Сенат, „који је одговарао унутрашњем стању и спољашњем положају државном Црне Горе, који је она до овога рата заузимала“, а успостављени су нови органи власти: Државни савјет, Министарство и Велики суд. Реформа државне управе спровођена је у складу са новим и унутрашњим и спољнополитичким положајем Црне Горе, о чему књаз Никола закључује „... т.ј. раширењем граница Црне Горе и признањем ваздање независности њене и од онијех велесила, које то до сада нијесу биле учиниле, настала је потреба да се досадања државна управа преустроји, те да држава добије свој прави државни облик и углед, а унутра стални ред за тачно вршење државнијех послова ....“⁵ Реформа државне управе представљала је први искорак према сређивању унутрашњег живота, на начелима грађанске државе, када се формирају одјељења – управе унутрашњих послова, просвјетних, црквених, управе правосуђа, војне и грађевина и управа спољних послова⁶.

³ Сенка Бабовић-Распоповић, *Црна Гора и спољна културна политика Русије у другој половини 19. и поч. 20. вијека*, ИЗ, 1-2, 2009

⁴ Више, Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински Конгрес*, Титоград, 1979

⁵ *Извјештај о реформама државне управе 1879, 9/21 март 1879*, Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796-1916*, правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, књ.2, Подгорица 1998, 26-28.

⁶ *Пројекат о реформи државне управе књажевине Црне Горе*, 1879, Исто, 19-25.

Поводом спроведене реформе државне управе *Глас Црногорца*, службени орган, је писао: „Преустројство је извршено од највише до најниже, од сенатске до сеоске власти, али ништа није унесено, што би било сасвијем ново, страно, можда неприродно, него је оно поникло из духа народног и његовијех потреба и остало у свему и свачему у скаладу са природом земље и народа и у томе лежи најбоље јемство за будуће здраво разумијевање нашега државнога живота“⁷. Цитирани дио текста изражавао је обим промјена у сфери правног живота, али и изражавао суштину промјена на начелу „очувања кроз прогрес“. Реформе су настављене доношењем 1882. *Прве уредбе о општинама*, која је регулисала однос припојених варошица Подгорице, Никшића, Улциња итд, према новој држави. Уредба је прописивала контролу реда, понашање становништва, расподјелјивање државних дажбина и пореза, и бригу о економском стању тог краја, укључујући путеве и саобраћајне везе. У процесу државних реформи нашло се и село, за које је израђен маја 1882. године *Законик по којему ће се владати кметови*, који није ступио на снагу, али илуструје намјере црногорских власти да цјеловитије уреде правни живот на већ поменутиим начелима и захтјевима новог времена.⁸ Крајем прве деценије држане независности, 1888(26април/8 мај), завршен је и проглашен *Имовински законик*⁹, грађански кодекс, који је правно синтетизовао начело „очување кроз прогрес“, према којем су започете унутрашње промјене у земљи.

Предузете реформе државне управе, на једној страни, правно су уређивале унутрашњи живот Црне Горе на цијелом подручју, а на другој, шириле су у односу на припојене крајеве дух црногорске државе, у том правцу је највиднију манифестацију представљала изградња Миркове вароши у Подгорици, са подигнутим спомеником књажевом брату војводи Мирку, који је свечано отворен новембра 1886. године. Исте године отпочела је и градња саборног храма у Никшићу, у славу оружја црногорске војске, као израз дуготрајних ослободилачких процеса према окупираним дијеловима.

Изградњу државе на основама грађанских вриједности пратила је оскудна материјална и финансијска потпора. Деценију раније у Црној Гори је извршена финансијска реформа, којом су први пут издвојена финансијска средства државе и стављена под надлежност Сената, односно финансијског одбора.¹⁰ Финансијске могућности Црне Горе у многоме су у овом периоду зависиле од спољнег фактора, тј. од руских

⁷ *Извјештај о реформама државне управе*, исто, 26-28.

⁸ *Законик о начину избора и дужностима сеоски кметова*, 15/27. мај 1882, Исто, 57-60

⁹ *Глас Црногорца* бр.18, 1888.

¹⁰ Др Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије*, 1860-1915, Титоград 1960, 14-20.

субвенција, како наводи др Мирчета Ђуровић.¹¹ Финансијско стање Црне Горе тада било је далеко од стварних потреба Црне Горе, или како наводи књаз у писму руском дипломати К. Петковићу "...премногу удаљено од онога што данашње вријеме изискује и што би потребно било да се може са другом којом државом упоредити..."¹² Ситуација у овом погледу није се битније измијенила добијањем, кроз територијално проширење, подеснијих услова за подизање економске моћи. Прву деценију своје независности Црна Гора је завршила у великим дуговима.¹³ Потрага за новцем пратила је државу до краја њене независности.

Прогрес је у великој мјери изостао, правне норме које су регулисале унутрашњи живот растакали су хронични недостатак образованих људи, беспарица, сиромаштво и свеprisутни патријархални обичаји, јачи од потреба државе да добрим, рецимо, школским законодавством убрза процесе уношења у унутрашњи живот форми европског грађанског друштва. Унутрашњи живот Црне Горе био је крајње редукован, ако се има у виду да у структури становништва готово стопостототно учествује сеоско становништво, чије културне потребе задовољава огњиште, око кога се окупља чељад веома радозналост духа, али немоћног у маси да своју умну енергију усмјери у стицању и усвајању виших знања и брже допринесе промјени статичног друштва.

Са стицањем нових територија, Црна Гора се сусреће са градским животом, истина оскудним, али са другачијом атмосфером и потребама, а добијањем земље која је припадала муслиманима, поданицима османске државе, који су се иселили након Берлинског конгреса у Црној Гори се појављује потпуно нов правни институт, државна својина, као један од атрибута модерне државности.

Повлачењем Османске царевине са новодобијених територија у састав Црне Горе укључује се становништво исламске¹⁴ и римокатоличке вјере, чији је културно-историјски ход одређивала одлазећа османска држава, па самим тим присуство ових религија усложнило је културно тло и културне потребе, до тада источнохришћанске земље. Како се држава односила према битно другачијем културно историјском наслеђу, и да ли је и до ког степена у првој деценији самосталности могла да унаприједи то наслеђе, односно да то становништво истински укључи у нове државне границе, представља једно о значјних питања ондашњег црногорског европског пута. Начела османске државе, чији

¹¹ Исто, 19.

¹² Према, Исто, 19.

¹³ Исто, 199.

¹⁴ Више, Драгана Кујовић, *Траговима орјентално-исламског културног наслеђа у Црној Гори*, Подгорица, 2006.

поданици су се нашли у саставу хришћанске државе, била су оштрој супротности не само са дотадашњим нормама већ и тежњама Црне Горе да свој даљи развитак примјери обрасцима хришћанске Европе.

Смјена власти на тим територијама изазвала је бројне проблеме са којима се сучила црногорска власт. Предају територија по одлукама Берлинског уговора, у којима је живјело већинско муслиманско становништво, новим хришћанским властима, пратили су, отпори, иселјавање...¹⁵

Супростављена државна начела двије државе: одлазеће Османске царевине и долазеће црногорске државе, испољила су се већ увођењем у живот „Закон о општој школској дужности“, који је донесен фебруара 1879, а који је обавезао на ушколовање дјеце све три вјере и оба пола од 7 до 12 година.¹⁶ Овај акт државе, која је њиме исказивала посвећеност утврђивању и ширењу оновремених европских вриједности, иако је предвиђао и облик вјерског образовања у оквиру вјерских заједница, узроковао је и једним дијелом иселјавање муслиманске популације, која је на тај начин исказала висок степен неповјерења према хришћанској држави, јер је она управо и овим законом штитила источнохришћанску религију, одредбом о похађању цркве. Проглас о амнестији, који је јуна мјесеца 1881, упутио књаз новим поданицима исламске вјероисповијести, између осталог, говори у прилог томе: “Иселњеници Мусолмански! Многи међу вама наведени погрешним мишљењем да ће црногорски закон школски спријечити вас у слободној вашој и независној вјерозаконској настави, оставили су своја огњишта зато, да би избјегли тај закон...“¹⁷ Књаз даље каже да, иако Закон обавезује на обавезно ушколовање, “баш нарочито за вас удешен, тако да је њим искључено са свијем мијешање школскијех власти у начин вјерозаконске наставе“¹⁸. Одлучан да у процес ушколовања уведе муслиманску популацију књаз је у Подгорици 1884. године отворио, у оквиру основне школе тзв. српско-мухамеданску школу, под покровителством нових црногорских власти.¹⁹

Процес укључивања новових територија у државно ткиво Црне Горе ишао је споро. Држава са својим ограниченим унутрашњим капацитетима остављала је велики простор за наставак живота у пређашњим

¹⁵ Више, Новак Ражнатовић, нав. дј; Н.И.Хитрова, *Россия и Черногоря в 1878-1908 годах*, Москва 1993.

¹⁶ *Закон о општој школској дужности*, Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796-1916...*, књ.2.

¹⁷ *Прокламација књаза Николе о амнестији муслимана и позив да се врате у Црну Гору*, 13/25. јун 1881, Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796-1916...*, књ.2, 49.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Драгана Кујовић, Исто, 42.

формама код становништва све три конфесије, чије се културно наслеђе, без обзира на конфесионалну различитост, није много разликовало, а чија је изразита карактеристика била готово потпуно одсуство у маси писмених људи....

Међутим, са стицањем суверености, Црна Гора у свом центру иде брже. Дух развијене Европе који носи књаз Никола, свеprisутан у свакој таквој иницијативи, попут присуства на школским завршним испитима, све више хвата коријена у малој престоници, која у тој деценији поприма скроман европски изглед, са двором монарха “малих размјера“ на који се уводи дворска етикеција.

Црногорска престоница седамдесетих година - Цетиње, осим књажевог дворца, “Биларде“ и неколико кућа војвода и имућнијих људи у којима је могла да понуди “европску собу“, састојала се од неколико уцерица од наслаганог камена, покривених сламом, без прозора са огњиштем на средини или углу куће и неким собичком са стране, како наводи поуздани посматрач црногорског унутрашњег живота П. А. Ровински.

А до каквих промјена долази на Цетињу након Берлинског конгреса илустроваћемо записом већ поменутог Павла Аполоновича: “Први пробој у згради патријархалне Црне Горе чини колски пут од Котора до Цетиња, који се касније продужио према Ријечи Црнојевића и даље у унутрашњост. Тим путем су почела одмах да се крећу тешка дугачка покривена теретна кола натоварена разном иностраном робом, почев од најфинијег брашна и ексера па до предмета за модерно опремање нових црногорских кућа као порцулан, кристал, намјештај, клавири и сл. а исто тако и сандуци са разним пићем и бурадима пива. Напореда са њима, пролијетале су лаке кочије с путницима, који су масовно почели да посјећују Црну Гору...”²⁰

Ровински је запазио и промијењен изглед Цетиња и записао: „Дргачији изглед почело је да поприма и Цетиње. Кућице приземљуше стадоше добијати још један спрат, сламне кровове замијенише кровови од цријепа. Над крововима се појавише оаци, знак да су унутра постављене пећи умјесто пређашњег огњишта. Никоше и нове куће у европском стилу, са посебним собама за спавање, за јело, за примање гостију, за рад и обавезно једна соба с камином који је замијенио огњиште“. Дух новог времена који је стизао уским колским путем Котор – Цетиње збуњивао је старију генерацију. “Стари људи ипак се не задовољаваху ни камином и често су проводили вријеме пушећи луле са дугачким чибуцима у кухињи, гдје се још увијек чувало огњиште које је служило за налагање Бадњака уочи Божића... на странце је

²⁰ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, књ. 3...44.

Цетиње остављало а и сада оставља, добар утисак својим свијетлим предусретљивим скромно-европским изгледом.²¹

Спољнополитичке активности књаза Николе у првој деценији независности ширином посјећених европских престоница, свједочиле су о тежњама црногорског монарха да своју малу земљу што прије укључи у међународну заједницу. Књаз је посјетио Истамбул, Петербург, Беч... гдје је износио потребе и тежње своје малене државе.²² На европском путу 1886. потписао је уговор са Ватиканом, *Конкордат*, којим је регулисао правни положај нешто више од пет хиљада римокатоличког становништва, које је у црквеном погледу било зависно од архиепископије у Скадру. У црногорским државним границама након стицања независности нашла се и Барска архиепископије, под чију јурисдикцију су ушли нови поданици римокатоличке вјере.

Закључак

Питање европског пута Црне Горе у првој деценији након стицања државне независности, обухватало је бројне проблеме и потребе, које је тај пут подрзумијевао у тренутку када је војничка слава уступала мјесто мирном грађанском животу. Књаз Никола, иницијатор и носилац тог пута, нашао се у огромним искушењима да као монарх уздиже своју земљу и династију, правно уређује унутрашњи живот, у одсуству материјалне и финансијске потпоре. На том путу и даље је присутан руски спољнополитички фактор, као незаобилазан чинилац његових европских искорака.

Senka BABOVIĆ-RASPOPOVIĆ

THE FIRST DECADE OF MONTENEGRIN STATE INDEPENDENCE (1878-1888) – THE ROAD TO EUROPE

Summary

The paper deals with the first decade after Montenegro gained the state independence in 1878. It includes changes which took place in the country after it was factually incorporated in the international community, and the problems the country, which was leaving the boundaries of patriarchal society, faced in constituting a European road of development.

²¹ Исто.

²² Више, Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Београд - Подгорица, 1996.